

van de ethiek en van de menselijke verhoudingen zegt. Nu blijft Onfray — helaas — wat in een pubertaire rebellie-houding steken, die hier en daar sympathieke en aantrekkelijke kanten vertoont, maar die aan een *ethos* in een historische en sociale context niet tegemoet komt. Hij geeft het nog te weinig over *eros* en *agapè*.

Jacques DE VISSCHER

KIERKEGAARD ALS FILOSOOF

Johan Taels, *Sören Kierkegaard als filosoof, De weg terug naar het subject*, Leuven, Universitaire Pers, 1991, 170 blz., ISBN 90 6186 468 2

Kierkegaards' werk staat vandaag opnieuw in de belangstelling en dit uiteraard niet zonder reden. Zijn kritiek op de moderniteit en de alternatieve weg die hij inslaat zijn hoogst relevant als antwoord op het fundamentele onbehagen in onze cultuur. Dit onbehagen lijkt te bestaan in een zelfvernietigend gevoel van machteloosheid dat zijn grond heeft in het post-moderne ongeloof in de verwezenlijking van de grote verhalen (zie : de vloedgolf van kritiek op het modernistisch systeemdenken en de praktische mislukking van het socialisme), gekoppeld aan het besef dat een louter esthetische cultuur en bestaanswijze zonder ethiek of religiositeit de mens tot een leeg en innerlijk armoedig wezen maakt. Opmerkelijk is nu dat Kierkegaards' gehele oeuvre zowel inhoudelijk als vormelijk een bolwerk vormt tegen het abstract objectiverend denken en dat de Deense filosoof tegelijk beoogt de individuele mens uit zijn esthetisch geesteloos bestaan te rukken door hem opmerkzaam te maken op zijn persoonlijke ethisch-religieuze opgave. Deze alternatieve weg naar de concrete subjectiviteit onderscheidt Kierkegaards' denken van elk ironisch relativisme, ondanks de schijnbare gefragmenteerdheid van zijn werk en zijn veelvuldig gebruik van ironie. Misschien moeten we, zoals de ondertitel van Taels' boek aanduidt, de weg naar het subject terugvinden.

Johan Taels' boek is een beknopte maar zeer heldere en betrouwbare gids tot het begrijpelijk maken van Kierkegaards' gedachtenwereld, omdat het geschreven is vanuit een kennis van zijn gehele werk en duidelijk maakt waarom de inhoud van wat Kierkegaard heeft mee te delen een dergelijke complexe en misleidende vormgeving moest krijgen. Vanuit deze totaalvisie toont Taels aan dat Kierkegaards' werk een organisch geheel vormt en dat men hem echt als een logisch coherent denker moet beschouwen. De opzet van het boek is niet in de eerste plaats kritisch, maar wel Kierkegaards' gedachtengang zo dicht mogelijk te benaderen, onder meer aan de hand van aanwijzingen die hij zelf heeft gegeven. Uit dit boek blijkt ook dat kennis van Kierkegaards' leven volstrekt irrelevant is voor het begrijpen van zijn werk.

De eerste helft van het boek behandelt in vijf hoofdstukken de betekenis van het pseudonieme oeuvre in relatie tot het fundamentele probleem van Kierkegaards' gehele

werk, met name dat van het christen worden. Taels' these is dat men Kierkegaards' creatie van de pseudoniemen niet als een intellectueel spel moet opvatten, maar als iets dat uit de grondgedachte van zijn werk zelf volgt. De opdracht van een religieus filosoof is immers de sociologische verwarring tussen christendom (het geloof) en christenheid (de instelling) en de filosofisch-metafysische verwarring van de tijdsgeest om de rijkdom van de existentie te reduceren tot object van vrijblijvende wetenschap op te heffen. Opdat dit ingang zou kunnen vinden in een tijd van overreflectie deelt hij het religieuze niet rechtstreeks, maar indirect mee (behalve dan in de stichtelijke werken die hij in eigen naam uitgaf). De pseudonieme productie is daarom te beschouwen als een bedrog dat tot doel heeft de lezer te leiden doorheen een inverse gang van het esthetisch-reflexieve stadium via het ethische naar het ware christelijk-religieuze leven, van de abstracte subjectiviteit naar het concrete, geestelijke ik. De creatie van deze pseudoniemen vormt tevens een regelrechte kritiek op elk objectiverend denken over de existentie, enerzijds omdat de auteurs zelf zijn wat ze schrijven en anderzijds omdat de existentiële mededeling door middel van ironie elk objectief houvast wegmaait teneinde de lezer te verplichten zich subjectief te verhouden tot het gelezene en dus ook tot zichzelf. Alleen op die manier kan het ethische en religieuze werkelijk (dat wil zeggen : niet als voorwerp van kennis) en op morele wijze worden meegedeeld.

Kierkegaards' hoofdthese 'de subjectiviteit is de waarheid' wordt in het tweede deel van het boek langs verschillende invalshoeken behandeld. Hierbij gaat de auteur niet uit van Kierkegaards' afzonderlijke werken, maar laat hij zien hoe deze unieke gedachte zijn hele werk doordringt. In het zesde hoofdstuk wordt Kierkegaards' antropologie uiteengezet. Hij ziet de mens wezenlijk als een inter-esse, samengesteld uit contradictorische aspecten lichaam en ziel, tijd en eeuwigheid, noodzakelijkheid en mogelijkheid, realiteit en idealiteit. De mens heeft nu de ethisch-religieuze taak de contradicties in zijn bestaan ernstig te nemen en doorheen een dialectisch proces langs de verschillende stadia meer en meer een concreet existierend subject te worden. Taels laat duidelijk zien hoe dit proces een toename in bewustwording betekent van de contradictie in het bestaan, van zelfkennis én Godskennis. Alleen de gelovige is een concreet zelf dat in staat is maximaal aan de tegenspraak vast te houden én haar te overwinnen. Ook met betrekking tot dit dialectisch proces van subjectwording toont Taels aan hoe dit in heel Kierkegaards' gedachtengoed zijn plaats vindt. De idee van het proces vindt men immers terug in de evolutie van het pseudonieme werk zelf (eerste deel), in de waarheidsopvatting van het subject (hoofdstuk 7), in de tijdsbeleving van het subject en van de verschillende culturen (hoofdstuk 8) en uiteraard in de groei van zelfkennis en Godsopvatting (hoofdstuk 10). Doordat telkens hetzelfde langs verschillende hoeken wordt belicht, krijgt men niet alleen een overzichtelijk totaalbeeld, maar wordt een aantal belangrijke kierkegaardiaanse begrippen zoals de herinnering, de herhaling, de enkeling, het ogenblik en de subjectiviteit in hun onderling verband duidelijk.

Taels benadrukt sterk de verschillende waarheidsopvattingen in de evolutie van de existentie : de objectieve, de subjectieve en de christelijke waarheid. Verschillende malen in het boek wijst hij erop dat Kierkegaard als kritisch filosoof noch de rede noch de wetenschappelijke waarheidsopvatting op een of andere manier verwerpt, maar dat hij enkel op haar grenzen wijst. Het verstand is hierbij volstrekt noodzakelijk om door categoriën

als de paradox en het absurde de scheidingslijn tussen het begrijpelijke en het onbegrijpelijke te trekken. Wat het objectieve denken dus wel moet prijsgeven is haar alleenheerschappij. De vraag die zich dan opdringt is hoe de abstracte-profane kennis terug aansluiting kan vinden bij de kennis van de concrete subjectiviteit (vooral uitgewerkt in het negende hoofdstuk). Het verschil tussen een objectieve en een subjectief-existentiële benadering van de werkelijkheid (in de wijze van meedelen, in de waarheidsopvatting en in de wijze van existen) loopt als een rode draad doorheen het hele boek.

Om voorwerp van zekere kennis te zijn moet de werkelijkheid ontdaan worden van elke ethisch-religieuze waardering, van haar verhouding tot het subject. Dit weten resulteert daarom in een louter abstract soort kennis en heeft geen enkele geldingskracht in het domein van de existentie. Het verstand dat binnen het domein van de immanentie blijft, reduceert in de filosofische stelling van de identiteit van het denken met het zijn, het zijn tot haar algemene, eeuwige en noodzakelijke wezensstructuur, dat wil zeggen tot een ideële werkelijkheid. Bekeken vanuit het standpunt van de concrete werkelijkheid blijft deze gereduceerde kennis steeds approximatief. Hiertegenover staat de subjectieve denker die wezenlijk geïnteresseerd is in de werkelijkheid als wording en historische ontwikkeling, dat wil zeggen : in zijn existentie zelf, die subjectieve denker wil zijn denken in zijn existentie verimmerlijken. De christelijke denker streeft ernaar in een beweging krachtens het absurde de paradox te geloven dat God (het eeuwige) in de tijd is geboren en dat hij als enkeling zich hier en nu in het historische tot God kan verhouden. Ook deze christelijke kennis veronderstelt dat de existerende in een daad van liefde wil zijn wat hij gelooft en bewondert. Ware en concrete kennis bestaat er dus steeds in zichzelf in het weten te verstaan.

De beknoptheid van het boek belet niet dat Taels Kierkegaard als een genuanceerd denker weet voor te stellen. In zijn kritiek op het abstracte denken heeft hij de grond van het hedendaagse onbehagen in het leven en de filosofie blootgelegd, waardoor hij het namodernistische denken ver vooruit was, maar ontmaskert hij ook het valse dilemma tussen een eeuwigheidsfilosofie die de eindigheid miskent en een eindigheidsfilosofie die elke universele kennisaspiratie opgeeft. De waarde van het boek ligt in hoofdzaak op de trouwe en beknopte weergave van Kierkegaards' hoofdgedachte.

Peter KRÜGER

OVER HET VUUR

Gaston Bachelard, *Psychoanalyse van het vuur*, Meppel-Amsterdam. Boom & Denis, Deurne, 1990, 126 blz., 570 Bfr., ISBN 90 6009 924 9

Gaston Bachelard (1884-1962), nauwelijks in het Nederlands taalgebied bekend, behoort tot de origineelste filosofen die de recente geschiedenis ons heeft geboden. Van huize uit is hij een fysicus, chemist en wiskundige die al vlug heeft ingezien dat de